

AMI FELETTE, AMI ALATTA

Önreprezentáció és antológiakultúra a kortárs „szlovákiai magyar” irodalomban

Mizser Attila

(Eszterházy Károly Egyetem, Eger)

„Ez sok, ez tényleg sok.

Kevesebb is elég lenne.

Minek a tajték, elég a hullámszás.”

Csehly Zoltán

A „szlovákiai magyar irodalom” önreprezentációjának egyik meghatározó aspektusa az ún. antológiakultúra: a térség irodalmának generációs csoportosulásai a rendszerváltást megelőzően, illetve azt követően is egy-egy antológia szerzőgárdájaként jelentkeztek. A válogatáskötetek pedig nemcsak irodalomszociológiai, de esztétikai szempontból is képet adtak a régió irodalmának alakulásáról. A csehszlovákiai magyar költészet első ilyen jellegű összefoglalása Sziklay Ferenc szerkesztésében 1926-ban jelent meg. A címe: *Lírai antológia. Szlovenszkó és Ruszinszkó magyar költőinek alkotásaiból*¹. A válogatás reprezentatív jelleggel bírt, mások mellett Márai Sándor,

¹ *Lírai antológia: Szlovenszkó és Ruszinszkó magyar költőinek alkotásaiból*, szerk. SZIKLAY Ferenc, Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1926.

Komlós Aladár és Mécs László is több verssel szerepelt a kötetben. Ezt követően (II. világháborút, és a határmozgásokat természetesen nem számítva) öt-hat évente jelentek meg lírai vagy prózai antológiák, amelyek a Csehszlovákia területén alkotó költők, írók munkásságát szemlézték, összefoglaló jelleggel, és a kánonképzés és a regionális identitás kifejezésének igényével. Egy-egy gyűjtemény megjelenése és recepciója szinte egyet jelentett az irodalmi nyilvánossággal, a szövegek pedig a csehszlovákiai magyar irodalom reprezentánsaivá váltak.

Az első, hangsúlyozottan generációs szempontokat szem előtt tartó antológia *Három fiatal költő*² címen 1954-ben jelent meg, a következő, az ún. „nyolcak antológiája” 1958-ban jött létre, és az ötvenes évektől fellépő költőket kapcsolta össze³. Ezeknél azonban szubverzívebb volt, és nagyobb kritikai visszhangot kapott az 1970-es *Egyszemű éjszaka*⁴, amely Tőzsér Árpád szerkesztésében és előszavával jelent meg. A kötetben azok a fiatal költők szerepeltek, akik helyet kaptak korábban az Irodalmi Szemle *Vetés* című, pályakezdőket közlő rovatában. A gyűjtemény érdekessége, hogy a válogatás fő szempontja esztétikai: a legújabb megszólalásoknak ad teret: háttérbe szorul a regionális identitás versbeli kifejezésének a kérdése, valamint a költészet példázatszerűsége is. Az új generáció egyik kritikusa éppen Szalatnai Rezső, aki az új költészetet bíráló írásában paradox módon a líra megújulásának egyes aspektusaira mutat rá:

² *Három fiatal költő*, Pozsony, 1954.

³ *Fiatál szlovákiai magyar költők* (1958, válogatta és a bevezetőt írta TURCZEL Lajos. A kötet a „nyolcak” antológiájaként vált nevezetessé, lényegében az ötvenes évek közepétől fellépő költők (Cselényi László, Fecsó Pál, Gyüre Lajos, Kulcsár Tibor, Zs. Nagy Lajos, Petrik József, Simkó Tibor, Tőzsér Árpád) együttes jelentkezése volt. Vö. <http://adatbank.sk/lexikon/antologiak-19181989/>

⁴ *Fiatál szlovákiai magyar költők* (1970), összeállította és az előszót írta: TŐZSÉR ÁRPÁD. A sok vitát kiváltó antológia az Irodalmi Szemle *Vetés* c. rovatában feltűnt költők verseit tartalmazza. Aich Péter, Keszeli Ferenc, Kmeczkó Mihály, Kulcsár Ferenc, Mikola Anikó, Németh István, Szitási Ferenc, Tóth László, Varga Imre. Vö. <http://adatbank.sk/lexikon/antologiak-19181989/>

„Akár verskötetben, akár a *Hétben*, akár az *Irodalmi Szemlében* olvasom verseiket, szomorúan, csüggedten hagyom abba. A próza, a cikkek, ismertetések a szlovákiai magyar problémákról szólnak, a versek azonban ezt a mondanivalót messze elkerülik. Ez az első, amin megütközök az ember. Az ifjú magyar lírikusok Szlovákiában nem járják a magyarság útját; nem lélegzenek se Pozsonnyal, se a vidékkel, sem Gömörrel, sem Nógráddal; nem éreztetik Érsekújvár ízét, a Sajó vizét, Léva piacát, Kassát. A szlovákiai magyar költészet valaha éppen a táji és társadalmi valóság tükrözésével vált jelentőssé, külön hanggá a magyar líra egységében. Gondoljunk csak Győry Dezső és Mécs László verseire, egész költői gyakorlatukra! A mai versekből mit sem tudunk meg korunkról és helyzetünkről, vidékeinkről és társadalmunkról. Az irodalom szinte kettéhasadt: a próza felveti a magyar társadalom kérdéseit, s művészi igénnyel ábrázolja a valóságot; a fiatalok lírája ellenben messze elkerüli azt, jóformán megtagadja, mégpedig egységesen, mintha tüntetne vele, mintha előzetesen megállapodnának abban, hogy a valóságról nem énekelnek, ezt elutasítják.”⁵

Az *Egyszemű éjszakát* követően az antológiakultúra már nem annyira összegző, a régió irodalmát szemlélő jelentőséggel bírt, hanem éppenséggel a nemzedéki megjelenés fórumává vált, így nemcsak generációs, hanem irodalomszociológiai szempontok is jellemzik a *Próbaút* antológiát (1983)⁶, amely a nyolcvanas évek elején induló Iródia-mozgalom szerzőit közli. Mások mellett itt Farnbauer Gábor, Krausz Tivadar, Hizsnyai Zoltán, Juhász R. József és Talamon Alfonz neve említhető. Az azonos generációt, pályakezdést képviselő, innovatív alkotók megszólalását színre vivő gyűjtemények közé sorolható a *Piknik a Szaharában: Fiatal írók antológiája* (1993)⁷,

⁵ SZALATNAI Rezső, *Az új költészet buktatói*, Irodalmi Szemle, 1969, 9, 844.

⁶ *Próbaút*, szerk. BALLA Kálmán, GRENDEL Lajos, POZSONY, Madách, 1986.

⁷ *Piknik a Szaharában: Fiatal írók antológiája*, szerk. KULCSÁR Ferenc, POZSONY, Liliium Aurum, 1993. A rövidprózák és elbeszélések szerzői: Czako József, Fábian Nóra, Győry Attila, Hajdú István, Hajtman Béla, Mórocz Mária, Pálovics László, N. Tóth Anikó.

továbbá a *Nyugtalan indák: Fiatal költők antológiája* (1993)⁸ – amelyben többek között Csehy Zoltán is feltűnik. A rendszerváltás előtti évtizedben induló írógeneráció az ún. „Pegazus-nemzedék”, amely nevét a Pegazus írotáborokról kapta, tagjai az egykori írotáborosok, többek között Csehy Zoltán, Polgár Anikó, Pénzes Tímea, és – érdekes módon – a tatabányai Pollágh Péter. A hivatalos antológiájuk az *Angyalzsugor* (1997)⁹, de a *Kapufa a Parnasszuson* (1993) is részben a Pegazus-nemzedék szerzőit tömöríti. És ezzel tulajdonképpen véget kell, hogy érjen a felsorolás: ezt követően a nemzedéki antológiák létjogosultsága és megvalósulása is kérdésessé vált. Valójában az Iródia, a *Próbaút* antológia generációja az utolsó olyan közösség, amely a magyarországi recepcióban megjelenő nyomot tudott hagyni, és amely valóban kvázi írói közösségként tudott fellépni.

A következő két idézet képet ad az antológiakultúra jelentőségéről, valamint a közösség, a kánon és az irodalom összefüggéséről. Németh Zoltán néhány évvel ezelőtti Talamon Alfonz-esszéjében fogalmazza meg: „A káprázatos tehetségű Talamon Alfonz tragikusan korai halála után olyan mértékű figyelem irányult a szerző életművére, amely tájainkon, a szlovákiai magyar irodalom kontextusában szinte páratlannak mondható. [...] Hogy mekkora szerepe van ebben az

⁸ *Nyugtalan indák: Fiatal költők antológiája*, szerk. KULCSÁR Ferenc, Pozsony, Liliium Aurum, 1993. Az előbbi antológia lírai párja. Szerzői: Bolemant László, Csehy Zoltán, Fehér Sándor, Gyetvai Zoltán, Lukács Zsolt, Mészáros Ottó, Motesiczky Gábor, Z. Németh István, Patus János, A. Szabó László, Szarka Tamás, Szási Zoltán, Szűcs Enikő, Zalaba Zsuzsa.

⁹ *Angyalzsugor: A Pegazus-nemzedék antológiája*, összeáll. BALÁZS F. Attila, szerk. HARASZTI Mária, előszó NÉMETH Zoltán, Pozsony, AB-Art, 1997. Az 1991-től szerveződő, középiskolás fiatalok alkotta Pegazus Társaság tagjainak antológiája. Összeállította: Balázs F. Attila. A kötet szerzői: Árendás Ildikó, Baranyai Szilvia, Bede Csilla, Chinorai Edit, Csehy Zoltán, Fehér Kriszta, Ferenczi Norbert, Haris Éva, Juhász Katalin, Kantár Csaba, Kasagrandá Hedvig, Lelkes Judit, Lőrincz László, Méry Mária, Mizser Attila, Németh Zoltán, Öllös Edit, Pénzes Tímea, Polgár Anikó, Pollágh Péter, Rohály János, Sélley Hudina Zsolt, Száraz Dénes, Szeles Annamária.

1980-as években induló Iródiamotozgalomnak, amely lehetőséget adott a szlovákiai magyar fiatal alkotóknak ahhoz, hogy időről időre irodalmi életet éljenek, szétszedjék, kivesézzék egymás műveit, majd pedig az Iródia-füzetek jóvoltából nyomtatásban is meglássák szövegeiket – nos, erről nagyon nehéz egzakt módon beszélni. Hiszen, mint tudjuk, az irodalom művelése főként magányos tevékenység.”¹⁰

A *Próbaút* antológia fülszövegében pedig, feltehetőleg a szerkesztők, Balla Kálmán és Grendel Lajos megfogalmazásában, a következőket olvashatjuk: „Antológiánk szerzői, azaz itt szereplő írásaik többek ígéretnél: eredmények, amelyekkel ki lehet lépni a közönség elé. A pályakezdők közül azok kerültek kötetünkbe, akiknek megkülönböztető írói arcéle, sajátos esztétikai és stílusbeli felfogása és iránya, valamint egyéni gondolatvilága, körülírható világképe van.”¹¹

A két idézetben az a figyelemreméltó, hogy a közösségi tapasztalatot (az Iródia-mozgalmat) és az antológiában való megjelenés kérdését is a szövegalkotás folyamatával hozza összefüggésbe. Eszerint a generációs szemlélet csak abban az esetben termékeny, ha az az irodalmi szöveg alakulásában is kimutatható. Az antológiakultúra csak akkor érvényes, csak akkor van létjogosultsága, ha az egyfajta kritikai attitűd eredménye. Ha a szerkesztés egyben válogatás, értékelés, egy vagy többféle ízlés, egy vagy többféle szempontrendszer érvényesülése. A kilencvenes évek antológiáira egyfajta fordulatként emlékszik az ún. szlovákiai magyar irodalomtörténet, a tanulmányokban, kritikákban egy új nemzedék és egy új nyelv jelölői ezek – Németh Zoltán például több interjúban is revelatív erejűnek nevezi a *Próbautat*¹². A jelenség tehát annak ellenére adott, hogy a szerzők

¹⁰ NÉMETH Zoltán, A bámulatos tehetségű *Talamon Alfonz*, Irodalmi Szemle, 2016, 5. <http://irodalmiszemle.sk/2016/05/nemeth-zoltan-a-bamulatos-tehetsegu-talamon-alfonz-essze/>

¹¹ *Próbaút*, fülszöveg.

¹² Vö. pl. *Lezárult egykorszak... – interjú Németh Zoltánnal*, Terasz.hu, http://uj.terasz.hu/main.php?id=egyeb&page=cikk&cikk_id=7688.

olykor másként éltek, élték meg azt. Polgár Anikó 2004-es nyilatkozata a Pegazus nemzedék és kilencvenes évek kvázi fordulata kapcsán jól érzékelteti az anomáliákat: „A ’90-es évek »fordulatáról« egy groteszk antológiadömping jut eszembe, ekkoriban veszítette el tájainkon az antológia a maga műfaji autentikusságát. Az általad is emlegetett antológiák futtában és fölényes szakmai hanyagsággal készültek, és semelyikük sem állta ki az idők próbáját. A *Kapufába* nem is tudom, hogy kerültem bele, a kiadó velem egyáltalán nem kommunikált, mindent az esetlegesség, a szétszórtság uralt. Nekem ez az antológia máig sincs meg, csak egyszer láttam véletlenül a könyvtárban – sem honoráriumot, sem tiszteletpéldányt nem kaptam belőle, nem mintha annyira hiányozna, csak az akkori alapvető kiadói etika hiányosságai miatt említem. Persze, néha még ma sem tudhatja az ember, hogy valamelyik írása vagy netán egy róla készült fotó mikor bukkan fel váratlanul egy antológiában. Az *Angyalzsugor* azért olyan félresikerült, mert hibrid, sok szempontból determinált szerkesztői koncepciót – koncepciótlanságot? – tükröz.¹³

Az anomáliák, amelyeket Polgár említ, mondhatni, általánossá váltak. A rendszerváltás utáni első generációnál az antológiászerkesztés mint kritikai eljárás már nem érvényesül. Sem értékorientációjában, sem az érdekképviselő szempontjából nincs jelentősége, és súlya, a regionális irodalmi kiadványokban való megjelenésnek. Az író táborok már kevésbé jelentenek nemzedéki összetartó erőt. Sokkal inkább önálló teljesítmények jelennek meg pályaképként. Ennek háttérében az áll, hogy az elmúlt évtizedben a nemzedékiség, illetve a pályakezdők teljesítményére való reflektálás helyett a „szlovákiai magyar” irodalmi közösség egészének bemutatása vált hangsúlyossá. Az évente egyszer megjelenő *Szlovákiai magyar szép irodalom* kritikai viták tárgya, mert bár a regionális irodalom és a regionális értékek általános bemutatását célozza, paradox módon nem teszi lehetővé

¹³ POLGÁR Anikó, „A költészet nálunk napi igény...”, Új Szó, 2004.07.03. <https://ujso.com/cimkek/szombati-vendeg/2004/07/03/polgar-aniko-a-kolteszet-nalunk-napi-igeny>.

a régió belül megmutatkozó sokféleség, nyitottság és plurális értékstruktúra felmutatását, hanem a homogenizálás gesztusával, a hangsúlyok kijelölésének elkerülésével éppenséggel elfedi a valós tendenciákat.

Néhány évvel ezelőtt az *Irodalmi Szemle* adott teret a SZMÍT (Szlovákiai Magyar Írók Társasága) antológiáiról szóló kritikáinak, amelynek kiindulópontja Németh Zoltán provokatív című írása volt: *Szellemi öngyilkosság a Szlovákiai magyar szép irodalom 2012 című kötetben*. Németh a cikkben szintén említi a Polgár Anikó által is felvetett szerzői jogi problémát, miszerint az antológiák (2012-ben még mindig!) úgy készülnek, hogy a szerző nem értesül a közlésről, a bekerülésről. Így nincs módja elfogadni vagy épp visszautasítani a kontextust, amelybe helyezik. Problémaként rögzíti a válogatás slendriánságát, a szerkesztői munka szükségszerű kényszerűségeit is. A szerkesztő nem tájékozódik a szlovákiai magyar alkotók *nem* szlovákiai lapokban megjelent szövegeiről, így nincs lehetősége megfelelő koncepció kialakítására. Kimaradhat például az antológiából az a szerző, aki bár Szlovákiában él, szlovák állampolgár, ennek értelmében szlovákiai magyar író, de az adott évben például csak az *Alföldben* vagy az *Élet és Irodalomban* publikált: „A Szlovákiai magyar szép irodalom 2012 összeállítója egész egyszerűen nem nézte át [...] a legjobb kortárs magyarországi irodalmi lapokat, hogy azokban publikáltak-e szlovákiai magyar szerzők. Ami azért is megdöbbentő, mert ebből az derül ki, hogy egyáltalán nincs képbén a kortárs magyar irodalom viszonyait illetően. [...] Vajon a provincializmus és dilettantizmus fogalmait milyen esetekre találták ki, ha nem az ilyen válogatásra? Mi másról van szó, ha nem szellemi öngyilkosságról?”¹⁴

¹⁴ *Szlovákiai magyar szép irodalom 2012*, szerk. VIDA Gergely, összeáll. NAGY Erika, Pozsony, Szlovákiai Magyar Írók Társasága, 2012. <https://nemethzoltan.wordpress.com/2013/01/05/nemeth-zoltan-szellemi-ongyilkosság-a-szlovákiai-magyar-szep-irodalom-2012-cimu-kotetben/>

Beszédes tény, hogy csak két magyarországi irodalomtörténész, kritikus fogadta el a felkérést, és reagált Németh vitacikkére. L. Varga Péter teoretikus értelemben megerősíti, egyben árnyalja is Németh álláspontját, felhívja a figyelmet arra, hogy „a szövegek materiális-térbeli pozicionálása legalább annyira fontos, mint az interpretáció és a hatástörténet, sőt e komponensek igen jelentékeny szerepet játszanak a művek befogadásában és értelmezésében [...]. [A] publikáció helye, recepciójának tere, de maga a kivitelezés, a materiális környezet ugyanolyan szerepet játszik a mű értelmezéstörténetében, mint poétikai-retorikai megalkotottsága. [...] [M]indenütt akadnak helyi hősök és persze olyanok is, akiknek az (élet)műve túlmutat a térségi léten [...]. A válogatásoknak – különösen, ha jelölten regionális kódolásúak kívánnak lenni – ezt a kettősséget nyilván figyelembe kell venniük, s ha nem is képesek feloldani, érdemes törekedniük rá.”¹⁵

Nagy Csilla pedig a 2012-es antológia anomáliái kapcsán tendenciáról beszél, rámutat arra, hogy „[a] regionális irodalom és a regionális értékek sajátosságainak bemutatását (amely [...] az ilyen típusú kiadványok legfontosabb célja lenne) korlátozza egyfajta provinciális szemlélet; a régió belül megmutatkozó sokféleség, nyitottság és plurális értékstruktúra helyett az elszigeteltség élménye válik, ha nem is értékké, de bizonyos értelemben meghatározó tényezővé. [...] [A] szerkesztők és a kiadó, az írószövetség nincs tisztában a felelősségével, azzal, hogy elsődleges feladata az értékörzés és az önreprezentáció: a szlovákiai magyar irodalom hagyományainak, pluralitásának, dinamizmusának a lehető leghitelesebb, legmagasabb színvonalú bemutatása, a szerzők lehető legjobb képviselése.”¹⁶

¹⁵ L. VARGA Péter, *Multikulti és kisebbségi kontextusok: kettős kódolás*, Irodalmi Szemle, 2013, 1. https://library.hungaricana.hu/hu/view/IrodalmiSzemle_2013/?pg=84&layout=s.

¹⁶ NAGY Csilla, *Provincializmus, dilettantizmus vs. regionális kánon*, Irodalmi Szemle, 2013, 3, <http://irodalmiszemle.sk/2013/03/nagy-csilla-provincializmus-dilettantizmus-vs-regionalis-kanon/>.

A fentiek alapján úgy tűnik, mára a szlovákiai magyar szépirodalmi antológiában való megjelenés egyrészt nem bír valódi hozadékkal, nem befolyásolja a kánont, de nem is reprezentatív. A szimptóma tehát az, hogy a 2000 után színre lépő generációk ezt a deficitet érezve már nem töreksenek a szlovákiai magyar író/alkotóközösségekbe való betagozódásba. Ez talán a tehetséggondozás kapcsán vethet fel anomáliákat. Olyan közegben érzik magukat otthonosan, amely regionálisan nincs kódolva, ugyanakkor generációs és határon átvelő kapcsolatrendszert ad. Az új nemzedékek számára így válhat kánon, irodalom és közösség kontextualizáló fogalmává – hogy csak néhány példát említsek – az R25, a FISZ vagy a JAK, a KULTer, illetve, merem remélni, bizonyos mértékig az Irodalmi Szemle is.

SUMMARY

The term “anthology culture” is widely used when discussing the dominant aspects of the self-representation of the literature of the Hungarians in Slovakia. It originates from the time before and right after the political transformation when the generational groups of the region used to present themselves as authors of different anthologies. From the point of view of both literary sociology and aesthetics, these collections of literary works showed a true picture of the evolution of literature in the area. On the other hand, it seems that in the present, an appearance in a Slovak Hungarian anthology does not have the same outturn, it will not affect the canon and is not representative anymore. The study aims at the analysis of this symptom.